

Paweł Sobotko

"Dzieła wszystkie", T. 4: "Rękopisy pism pomniejszych Mikołaja Kopernika. Facsimile źródeł", Mikołaj Kopernik, red. tomu Paweł Czartoryski, Warszawa-Kraków 1992 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 85-88

1994

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Mikołaj Kopernik, *Dzieła wszystkie*, t. 4: *Rękopisy pism pomniejszych Mikołaja Kopernika. Facsimile źródeł*, red. tomu Paweł Czartoryski, PWN, Warszawa—Kraków 1992, s. 24 + 166 k. facsimiliów.

Wydawanie *Dzieł wszystkich* Mikołaja Kopernika rozpoczęto w 1972 r., przed obchodami pięćsetnej rocznicy urodzin astronoma. Historia edycji sięga jednakże początku lat pięćdziesiątych i roku 1953 ogłoszonego jako Rok Kopernikowski¹. W pierwotnym zamierzeniu ukazać miały się trzy tomy *Dzieł wszystkich*, każdy w trzech wersjach językowych. Zdecydowano się na rozszerzenie edycji do czterech tomów w pięciu wersjach językowych. Zawartość poszczególnych tomów jest następująca: tom pierwszy — *Rękopis dzieła Mikołaja Kopernika „O obrotach”*. *Facsimile* (wersje: łac. 1973, pol. 1972, ang. 1972, fr. 1973, ros. 1973), tom drugi — *Mikołaja Kopernika „O obrotach”* (wersje: łac. 1975, pol. 1976, ang. 1978, fr. planowana — ukaże się w wydawnictwie Éditions des Belles Lettres w Paryżu, ros. 1986), tom trzeci — *Mikołaj Kopernik. Pisma pomniejsze* (wersje: łac. w przygotowaniu, pol. w druku, ang. 1985), tom czwarty — *Rękopisy pism pomniejszych Mikołaja Kopernika. Facsimile źródeł* (wersje: łac., pol., ang., fr., ros. 1992; w wersji fr. jest inna numeracja tomów — facsimile pism pomniejszych ukazały się jako tom drugi).

Omawiana edycja dzieł Kopernika stanowi owoc pracy Zakładu Badań Kopernikańskich Instytutu Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN w Warszawie oraz krajowych i zagranicznych współpracowników poszczególnych tomów i wersji językowych.

Wydany obecnie tom czwarty nie był pierwotnie planowany. Zawiera on facsimilia autografów pism Kopernika (oprócz głównego dzieła *O obrotach*), rękopiśmiennych kopii pism monetarnych i astronomicznych, których Kopernikowskie autografy nie zachowały się, oraz reprodukcje dwóch druków wydanych za życia Kopernika (*Listy T. Symokatty w łacińskim przekładzie astronoma wydane w 1509 r. oraz O bokach i kątach trójkątów z 1542 r.*).

Strona techniczna tomu nie budzi zastrzeżeń. Zachowano charakterystyczne cechy edycji — estetyczną płócienną oprawę wraz z obwolutą, wysokiej jakości papier, wyklejki z astronomicznymi fotografiami. Facsimilia reprodukowanych dokumentów wykonano w Drukarni Narodowej w Krakowie techniką skanerową, opracowaną przez Władysława Trojanowskiego. Reprodukcje są wykonane starannie, w rzeczywistych rozmiarach lub nieznacznie zmniejszone, jeśli wymiary oryginału przekraczały format książki. Z przyczyn technicznych nie udało się zachować pełnej wierności kolorystycznej kilku tablic; dotyczy to fragmentów dokumentów zapisanych w oryginale czerwonym atramentem.

W omawianym tomie na 166 kartach znajduje się 399 facsimiliów dokumentów związanych z Kopernikiem, których oryginały przechowywane są w dwudziestu jeden bibliotekach i archiwach w siedmiu krajach Europy. Szczególnie istotne jest zamieszczenie w tym tomie facsimiliów dokumentów, które zaginęły w 1945 r.; ich zreprodukowanie było możliwe dzięki fotokopiom Hansa Schmaucha, przechowywanym obecnie w Deutsche Copernicus-Forschungsstelle w Monachium.

Na początku zamieszczono powiększenie pieczęci sygnetowej Kopernika oraz znaki wodne papieru używanego przez astronoma. Reprodukowane dokumenty, najpierw rękopisy Kopernika, potem rękopiśmienne kopie nie zachowanych dokumentów, a na końcu druki, pogrupowane zostały w następujących działach:

- listy osobiste Kopernika opatrzone jego podpisem,
- kopie nie zachowanych listów osobistych,

---

¹ Zapoczątkowane wtedy w Komitecie Historii Nauki i Techniki PAN prace nad wydaniem *Dzieł wszystkich* zaowocowały ukazaniem się w 1953 r. pierwszej księgi *O obrotach* (tekst łac. i pol.) pod red. A. Birkenmajera oraz *Listów T. Symokatty w przekładzie Kopernika* (tekst gr., łac. i pol.) pod red. R. Gansińca.

- listy kapituły warmińskiej pisane przez Kopernika,
- tablice astronomiczne i recepty pisane na książkach przez Kopernika,
- dokumenty działalności administracyjnej,
- kopie pism monetarnych Kopernika,
- kopie drobnych pism astronomicznych Kopernika,
- prace przekładowe i matematyczne wydane drukiem za życia Kopernika.

Jak już wspomniano, w tomie trzecim znajdują się przekłady tych dokumentów na poszczególne języki wraz z komentarzem, ale uporządkowane w układzie chronologiczno-rzeczowym. W wersji angielskiej tego tomu (dotychczas jedynej), wydanej w roku 1985, nie znalazły się listy kapituły warmińskiej pisane przez uczonego oraz tablice astronomiczne i częściowo recepty, a także tablice trygonometryczne dołączone do wspomnianej już pracy Kopernika *O bokach i kątach trójkątów* (będą one w wersjach pol. i łac. tomu trzeciego). Natomiast w tomie czwartym brak kilku dokumentów, co prawda nie napisanych ręką Kopernika, ale w jego imieniu. Chodzi tu mianowicie o zamieszczone w tomie trzecim (wersja ang.) trzy rachunki z lat 1531—1532, związane z pełnionymi przez Kopernika i Tiedemanna Giesego funkcjami „opiekunów stołu kapituły warmińskiej”². W tomie czwartym zreprodukowano tylko drugi z tych dokumentów (autograf astronoma), pominięto zaś pozostałe dwa napisane przez Giesego także w imieniu Kopernika. Nie zamieszczono też facsimile instrumentu notarialnego z 10 lutego 1503 r. napisanego przez Stefana Venturato z Padwy, a dotyczącego ustanowienia przez Kopernika pełnomocnictwa dla objęcia nadanej mu scholasterii we Wrocławiu³ (tłumaczenie ang. jest w tomie trzecim). Tom trzeci w wersji ang. zawiera częściowo błędne odsyłacze do facsimiliów dokumentów z tomu czwartego (np. potwierdzenie transakcji finansowej z 15 marca 1518 r. jest zamieszczone jako tablica XLI, a nie XLIII jak podano w tomie trzecim na s. 254), co świadczy o tym, że układ dokumentów w planowanym od kilku już lat tomie czwartym uległ zmianie w ostatnim czasie.

Największe zastrzeżenia budzi jednak sam dobór dokumentów do tomów trzeciego i czwartego obejmujących *Dziela pomniejsze*. Redaktor tomów, prof. Paweł Czartoryski, nie wyjaśnia w przedmowach dokładnie, jakie kryteria zadecydowały o włączeniu do edycji tych, a pominięciu innych dokumentów związanych z osobą Mikołaja Kopernika.

Z niewiadomych przyczyn nie ma w tomie czwartym facsimiliów aż pięciu listów napisanych własnoręcznie przez astronoma po niemiecku w imieniu kapituły warmińskiej. Dwa z nich, adresowane do Albrechta Hohenzollerna (z 11 maja 1513 i 18 grudnia 1519 r., oryginały w Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie), wspomina nawet P. Czartoryski we wstępie do recenzowanego tomu na s. 10. Trzy dalsze pominięte niemieckie listy do rady miasta Gdańska (z 18 listopada 1519, 29 marca 1524 i 24 czerwca 1524 r.) znajdują się dziś w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Gdańsku, o czym zresztą P. Czartoryski wie doskonale, bo zamieszcza jako tablicę XX pieczęć kapituły warmińskiej wyciśniętą pod tekstem ostatniego z podanych listów⁴. Jeśli autorstwo tych dokumentów wzbudza jakies wątpliwości⁵, to należało o tym choć wspomnieć we wstępie.

W niedostatecznym stopniu wykorzystano notatki Kopernika na marginesach

2 Tekst i część facsimiliów opublikował M. Biskup, *Nowe materiały do działalności publicznej Mikołaja Kopernika z lat 1512—1537*, Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej, Seria C, z. 15, Warszawa 1971, ss. 53—62, fot. XXIVa-e.

3 Zob. M. Biskup, *Regesta Copernicana*, Wrocław 1973, Studia Copernicana t. 7, s. 62.

4 Korespondencję Kopernika, zarówno prywatną jak i służbową, omawia J. Drewnowski, *Mikołaj Kopernik w świetle swej korespondencji*, Wrocław 1978, Studia Copernicana t. 18, ss. 203—209. Zob. też M. Biskup, *Nowe materiały*, ss. 34—35, 38—39, 44, 51—52 oraz fot. VIII a—b, XIII a—b, XIV a—b, XIX, XXII.

5 Rękę Kopernika w tych listach zakwestionował S. Rospond, *Miscellanea Onomastica Slavogermanica. VI Onomastica Copernicana*, Onomastica Slavogermanica t. 10, 1976, ss. 7—66.

książek, z których korzystał, a które znajdują się dzisiaj w zbiorach bibliotek szwedzkich (poza jednym woluminem przechowywanym w Olsztynie). Trudno posądzać P. Czartoryskiego o nieznamość Kopernikowskich marginaliów, jest On bowiem autorem dość szczegółowego opracowania dotyczącego biblioteki astronoma⁶. W swej pracy wyszczególnił osiemnaście woluminów, które bez wątplenia należały do Kopernika lub w których pozostawił zapiski na marginesach, zaś dalszych sześć woluminów sklasyfikował jako wymagające dalszych badań porównawczo-identyfikacyjnych⁷. W recenzowanym czwartym tomie *Dzieł wszystkich Kopernika* wykorzystano zaledwie pięć z tych woluminów (w tym jeden nie należący do omawianych grup druków — nie zawierający notatek astronoma), i to fragmentarycznie. Zabrakło facsimiliów istotnych notatek uczonego dotyczących wykonanych przez niego obserwacji astronomicznych, np. odnotowanej w *Ephemerides* Regiomontana obserwacji zaćmienia Księżyca z 6 listopada 1500 r.⁸ i dwóch obserwacji planet wykonanych w 1538 r.⁹, dziesięciu obserwacji planet z roku 1537 umieszczonych w *Almanach nova* Stoefflera i Pflauma¹⁰, a także dwunastu obserwacji zaćmień wpisanych do *Calendarium* Stoefflera¹¹. Warto zauważyć, że część z tych zapisek — o ile mi wiadomo — nie była jeszcze opublikowana w postaci facsimiliów.

Istotne dla badacza ewolucji poglądów Kopernika są jego notatki i komentarze na marginesach przeczytanych książek. Niestety, do dnia dzisiejszego nie ma definitywnego rozstrzygnięcia autorstwa wielu not marginesowych na pochodzących z Warmii egzemplarzach znajdujących się obecnie w Uppsali, Strängnäss, Linköping i Sztokholmie. To samo dotyczy klocka z dwoma inkunabułami o treści medycznej, przechowywanego w Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Dotychczasowe tradycyjne metody badawcze są zbyt subiektywne, a ich wyniki dyskusyjne i łatwe do zakwestionowania. Wydawało się, że dwudziestolecie, jakie upłynęło od zapoczątkowania edycji *Dzieł wszystkich Kopernika*, będzie wystarczająco długim okresem na wyjaśnienie tych wątpliwości. Tak się jednak nie stało.

Omawiany czwarty tom *Dzieł wszystkich*, a zarazem ostatni w zamierzeniach Wydawców, nie zawiera zatem całości spuścizny po wielkim uczonej. A może warto wydać jeszcze jeden tom zawierający facsimilia i przekłady (wraz z komentarzem) tych rozproszonych w różnych miejscach notatek Kopernika stanowiących świadectwo rozmyślań, które krok po kroku doprowadziły go do wiekopomnego odkrycia? „Te nikłe myśli jego okruchy, uratowane w postaci krótszych lub dłuższych zapisek astronomicznych, są dla badacza częstokroć wymowniejsze od gotowego już płodu, w którym owo »jak« musiało się zatrzeć. One dopiero mogą wprowadzić zaciekawiony nasz wzrok w duchową pracownię twórcy, z nich to dopiero, jakby z drobnych ogniwek, daje wytworzyć się łańcuch logiczny przyczyn i skutków, zaczynający się gdzieś w pomroczu nie rozświetlonym żadnym promykiem bezpośredniej tradycji, a kończący się ostatnim

6 P. Czartoryski, *The Library of Copernicus* [w:] *Science and History. Studies in Honor of Edward Rosen*, Wrocław 1978, *Studia Copernicana* t. 16, ss. 355—396.

7 Przy okazji sygnalizuję pominięcie we wspomnianym zestawieniu książek, których posiadanie przypisywano Kopernikowi (trafnie lub nie) jednego woluminu, znajdującego się obecnie w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali (sygn. 60. VI. 3. 233), opisanego przez L. A. Birkenmajera, *Mikolaj Kopernik, cz. 1: Studia nad pracami Kopernika oraz materiały biograficzne*, Kraków 1900, s. 568. Birkenmajer podaje, że w klocku tym, zawierającym trzy starodruki wydane w Strasburgu w latach 1514—1530, znajduje się 58 własnoręcznych notatek Kopernika.

8 L. A. Birkenmajer, op. cit., s. 317 i 517; M. Biskup, *Regesta*, s. 60, fot. 2.

9 L. A. Birkenmajer, op. cit., s. 318, 521—522; M. Biskup, *Regesta*, s. 177, fot. 13.

10 M. Curtze, *Inedita Copernicana*, *Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn*, Bd. 1, Leipzig 1878, ss. 35—36; L. A. Birkenmajer, op. cit., s. 318; M. Biskup, *Regesta*, ss. 174—176, fot. 12 (nazwisko współautora *Almanachu* w całej pracy podane błędnie jako „Pflaumen”).

11 L. A. Birkenmajer, op. cit., s. 318, 551—555; M. Biskup, *Regesta*, s. 12, 130, 132, 141, 151, 163, 169, 170, 187, 206, fot. 14 i 15.

ogniwem: owocem pracy, gotowym już dziełem mistrza” — pisał w 1900 r. niestrudzony badacz życia i dzieła Kopernika Ludwik Antoni Birkenmajer¹². Szkoda, że nie wzięli tego pod uwagę Wydawcy *Dziel*. Czekamy także na ukazanie się zapowiadanego od dawna tomu trzeciego, który według notki zamieszczonej w tomie czwartym jest już w druku.

Paweł Sobotko

Janusz Tondel, *Katalog poloników Kammerbibliothek i Nova Bibliotheca księcia Albrechta Pruskiego zachowanych w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Rozprawy, Toruń 1991, ss. 49; tenże, *Biblioteka Zamkowa (1529—1568) księcia Albrechta Pruskiego w Królewcu, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Rozprawy, Toruń 1992, ss. 194, il. 15.**

Prusy Książęce, a przede wszystkim Królewiec, od dawna były przedmiotem zainteresowania historyków polskich. Obecnie — ze względu na dostęp do nowych źródeł i możliwości innego spojrzenia — ponownie wracają oni do tego tematu¹. Specjalne zainteresowanie budzi osoba księcia Albrechta I Hohenzollerna (1490—1568), margrabiego brandenburskiego, ostatniego wielkiego mistrza Zakonu Krzyżackiego i pierwszego księcia w Prusach. Ten zręczny polityk, mecenas pisarzy, uczonych, drukarzy, malarzy, muzyków i bibliofil żywo interesował się Polską, licząc na sukcesję po Zygmuncie Augustcie oraz na rozkwit protestantyzmu wśród szlachty polskiej. Znaczący temat — J. Małek — lata 1525—1618 w dziejach Prus Książęcych nazwał nawet okresem „polskim”². Wtedy to właśnie szlachta i magnateria Prus Książęcych, wywodząca się prawie wyłącznie z rodzin niemieckich, pozostawała pod silnym wrażeniem polskich instytucji ustrojowych i stylu życia polskiej szlachty i magnaterii. Z drugiej strony Prusy Książęce, a głównie Królewiec, były terenem powstawania i publikowania polskiej literatury różnowerczej. Uniwersytet Królewiecki kształtując wielu Polaków odegrał również znaczącą rolę w rozwoju polskiej kultury.

Właśnie kulturalna, a ściślej bibliofilska, działalność Albrechta stała się przedmiotem badań Janusza Tondla, fragmentarycznie przedstawiona w licznych artykułach³, a ostatnio podsumowana w dwóch publikacjach książkowych. Pierwsza z nich jest tylko skromnym katalogiem poloników pochodzących z dwóch bibliotek Albrechta: prywatnej (Kammerbibliothek) i zamkowej o charakterze publicznym (Nova Bibliotheca), a zachowanych w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu. Jest to wykaz 131 poloników w 139 egzemplarzach, które autor szczegółowo opisał z autopsji, podając

12 L. A. Birkenmajer, op. cit., s. XI.

1 R. Tomkiewicz, *Sesja naukowa „Królewiec a Polska”*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1992, nr 2, ss. 211—214. Materiały z tej sesji zostały opublikowane w Komunikatach Mazursko-Warmińskich, 1992, nr 3—4 i 1993, nr 1.

2 J. Małek, *Przedmiot dziejów Prus w XVI—XVIII w. Stan i program badań*, w: *Węzłowe problemy dziejów Prus XVIII—XX w.*, pod red. G. Labudy, Poznań 1971, ss. 128—139.

3 Np. J. Tondel, *Srebrna Biblioteka księcia Albrechta Hohenzollern-Ansbach oraz jego żony księżnej Anny Marii i jej losy*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Nauki humanistyczno-społeczne., z. 185, Historia 12, Toruń 1978, ss. 7—48; tenże, *Rękopiśmienne dedykacje autorskie dla księcia pruskiego Albrechta Hohenzollern-Ansbach oraz jego syna w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu*, Zapiski Historyczne, 1985, t. 50, z. 1, ss. 109—110; tenże, *Rękopiśmienne katalogi królewieckiej biblioteki zamkowej z lat 1540—1548 autorstwa Feliksa Königa Polyphema. Ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, w: *Studia nad polskimi księgozbiorami historycznymi*, pod red. B. Ryszewskiego, t. 1, Warszawa 1991, ss. 7—18.